

Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD

Varga Zsigmond

(1886–1956)

Életútja

Varga Zsigmond, az általános és bibliai vallástörténet professzora, Marosdécsén született 1886. február 5-én. Nagyenyeden, majd Kolozsvárott tanult. Erdélyi teológusévek után ösztöndíjas korszak következett életében, 1908–11 között megfordult Berlinben, Genfben, Utrechtben. 1911-ben Budapesten bölcsészdoktori, majd ugyanebben az évben korábbi tanulmányai fontos helyszínén (Kolozsvár) teológiai magántanári címet szerzett. 1912-től Debrecenben a Kol-

légiumi Nagykönyvtár könyvtárosa. 1914-től a Lelkészképző Intézet tanára; majd 1921-től a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karának professzora. Az 1933/34-es tanévben az egyetem rektora. 1944-ben idő előtt, betegsége miatt kényszerült nyugdíjba vonulásra. Életének utolsó bő évtizedében csapások sorozatát kellett elszenvednie. 1956. április 18-án hunyt el. Óriási irodalmi munkásságának egy része máig kiadatlan. Legjelentősebb alkotása monumentális vallástörténeti trilógiája:

1. *Általános vallástörténet* (I. Bevezetés a vallástörténetbe/A vallásos élet jelenségvilágának átnézete. II. A vallás történeti élete. 1932)

2. *Bibliai vallástörténet* (I. Bevezetés a bibliai vallástörténetbe; II. Az ószövetségi vallás története. 1938)

3. *Az őskereszténység világa, élete és hőskora* (Debrecen, 1994. Az eredeti kézirat egy része máig kiadatlan).

Varga Zsigmond életművét több területen is érdemes lenne vizsgálni. Jelentős volt az a munka, amit a Nagykönyvtár élén végzett,¹ rektorsága az egyetem történet szempontjából izgalmas korszakra esett.² Tanszékalapító professzor volt és termékeny író. Kutatásainak egy része közvetlenül kapcsolódott és kapcsolódik máig is az oktatáshoz (bibliai vallástörténet, ókori közelkeleti kutatások), más szelete viszont, noha szintén monumentális művekben nyert megfogalmazást, ma a tudományos vitákban már alig játszik szerepet.³

Teológiai és tanári munkássága

Varga Zsigmond saját korában alapvető kérdéssel szembesítette a magyar nyelvű protestáns teológiát: szükség van-e a vallástörténet oktatására a teológiai képzésben? Ma talán evidenciának tűnik ez, viszont Európa-szerte csak 1876 után jelentek meg a vallástörténeti tanszékek az egyetemeken. Elvi szinten a kérdést Varga Zsigmond voltaképp 1911-ben válaszolta meg, amikor megjelentette *Vallásos világnézet és történeti kutatás* című teológiai magántanári dolgozatát (Kolozsvar). Ebben a műben kimutatta, hogy a Szentírás valóban ezer szállal kapcsolódik keletkezése korának civilizációihoz, így megértése elképzelhetetlen az ókori Kelet és vallásainak ismerete nélkül. Ennek a munkának a folytatásaként is értékelhetjük nagy, kétkötetes könyvét: *Az ókori keleti népek művelődéstörténete különös tekintettel a Bibliára* (Református Egyházi Könyvtár 12–13. kötet, Pápa, 1915, 1918). Itt a szerző a bibliai kutatások szempontjából releváns térség politikai történetét és részben kultúráját dolgozza fel, ebben a miliőben helyezi el Izrael népét. Meg kell jegyezni, hogy ez az alapelv a debreceni teológiai képzésben ma is alapját jelenti a bibliai kor-, illetve vallástörténet oktatásának.⁴ A kérdés Varga Zsigmond számára tehát nem az, hogy kell-e vallástörténetet oktatni a teológiai karon, hanem az, hogy milyen típusú és mélységű felkészítésre van szükség. A választ egy önálló tanszék felállításában látta, viszont munkásságának alapját jelentette, hogy a bibliai kutatás

1 A kérdéshez lásd Fekete Csaba–G. Szabó Botond: A Kollégium Nagykönyvtára, In: Barcza József 1988, 393–467. 445–447. Számunkra különösen fontos: Varga Zsigmond: A debreceni Református Főiskola nagykönyvtára írásban és képből, Debrecen, 1934.

2 Varga Zsigmond rektorságára esett az akkori kormányzat egyetemátalakítási, más megfogalmazás szerint csonkítási kísérlete. A kérdéshez lásd Kerepeszki Róbert: A Debreceni Tudományegyetem hallgatóinak emlékirata az egyetem megcsonkítása ellen (1933), *Gerundium* 1 (2010)/1, 109–121.

[http://gerundium.lib.unideb.hu/index.php?oldal=aktualisszam&folyoirat_szam=MMX+vol.+I.+1.] 109–121.

3 Itt elsősorban a sumer kérdésről írt művei, illetve az altaji népek vallásáról szóló munkái érdemelnének említést, melyek egyértelműen saját koruk kontextusában vizsgálандók. Lásd többek között: Varga Zsigmond: *Ötezer év távolából*, Debrecen, 1942.

4 A másik lehetséges út, tehát a bibliai szöveg felől közelíteni a bibliai korhoz, alapvetően zsákutca. Ez a megközelítés torz képet eredményez, ugyanis elkerülhetlenné teszi a prekonceptiók kivetítését a kortárs világra.

elválaszthatatlan a vallástörténettől – ő ugyanis a „bibliai vallásokat” minden további nélkül kutathatónak tartotta a vallástörténet eszköztárával, szempontja szerint a bibliai vallástörténet nem más, mint a Bibliára alkalmazott speciális vallástörténet. A nagy vallástörténeti trilógia második kötetének (*Bibliai vallástörténet*, 1938) épp ez a különlegessége: a bibliai anyagban pontosan követni akarja általános vallástörténeti módszerét. Mielőtt a bibliai kronológia nyomán áttekintené anyagát, vallásfenomenológiai megközelítéssel dolgozik, tehát például külön fejezetben foglalkozik a bibliai istenfogalom változásával, a lélekképzetekkel stb. Ezt követően a korai, Mózes nevével fémjelzett kort, a próféták korát és a judaizmus kérdéskörét járja körül. A mű egyébként, hasonlóan Varga Zsigmond több más könyvéhez, monumentális terjedelmű: 700 oldal, gyakorlatilag a teljes hozzáférhető irodalom tematikus feldolgozásával. Varga Zsigmond értelmezése szerint tehát a teológusok felkészítéséhez hozzátartozik a vallástörténet oktatása,⁵ viszont jól látta, hogy a kurzus(ok)nak alkalmazkodniuk kell a teológiai képzés sajátosságaihoz. Így alapvető volt a részéről, hogy 1. az oktatást teológus végezze; 2. előadásra kerüljenek, külön kurzus keretében a bibliával paralel, illetve a bibliai kort megelőző, és 3. a bibliai vallások; valamint, 4. hogy a teológusok ismerjék egy Biblián kívüli vallás történetét és tartalmát.⁶

Varga Zsigmond saját korának nagynevű, nemzetközi szinten is számon tartott előadója volt. Bucsay Mihály idéz fel egy esetet erről a budapesti teológia tanári kara előtt tartott megemlékezésében (1956. április 27.). A dokumentum szerint Halléban meghirdetett előadásaira idő előtt fogytak el a jegyek; az egyetemi auditorium maximum szűknek bizonyult a hallgatóság befogadására. A kézirat kiadási joga is előzetesen lekötésre került – Varga Zsigmond betegsége miatt azonban az előadássorozat már nem hangozhatott el. Bucsay egyébként másfél évig volt Varga Zsigmond hallgatója, és megjegyzendő, hogy professzorunk halála idején a debreceni teológiai tanári kar tagjai egy kivételével valamennyien korábbi kartársai és/vagy tanítványai voltak. Ezért is nehezen érthető az a huzavona, ami Varga Zsigmond vallástörténeti trilógiájának harmadik, lényegében az újszövetségi vallástörténet kérdéseit vizsgáló kötete körül bontakozott ki. Megszületésekor mindenki örömmel üdvözölte, a szerző pár évvel később bekövetkezett halálakor (a gyaníthatóan csupán kevesek által ismert művet) magasztos jelzőkkel illették többen is – csak épp kiadására nem került sor. A korszakból fakadó mulasztás? Meglehet.⁷ Végül a nagy ívű munka első fele 1994-ben jelent meg egyetemi jegyzet formátumban. Érdekes, hogy a fellelhető levelek alapján a nyolcvanas évek végére még a könyv pontos címe is feledésbe merült. Ránk maradt egy könyvtárosi levél, ami Varga Zsigmond lányának apja kézirata után érdeklődő

5 Kijelenti: „a biblikusnak vallástörténésznek is kell lennie egyúttal” – Varga Zsigmond: Általános vallástörténet I., 1932, 11.

6 Az alapelvekhez lásd Varga Zsigmond: Általános vallástörténet I., 1932, 9–12.

7 Varga Zsigmond számára nem született tisztelgő kötet sem 70. születésnapján, pedig a kari tanácsi jegyzőkönyv szerint ezt az évforduló kapcsán adóssággént könyvelték el egykori kollégái is.

levelére azt válaszolja, hogy „*sajnos a Bibliai vallástörténet – Újszövetség c. kéziratosa munka nincs birtokunkban*”, csupán „*Az őskeresztyénség világa, élete, hőskora*” kézírata lelhető fel.⁸ Ennél is hányatottabb volt azonban *Az ősmagyar mitológia sumír és ural-altáji öröksége* című munkájának sorsa. Az 1990-es évek végén úgy tűnt, hogy a Miskolci Bölcsész Egyesület 200 példányban kiadja a könyvet. Erről megállapodás aláírására is sor került, de a kiadás elmaradt. A képet tovább árnyalja, hogy a jelek szerint ekkoriban derült ki, hogy ez a munka korábban megélt egy kiadást az Egyesült Államokban – ha hihetünk a töredékes forrásoknak, erről annak idején a családot semmilyen formában nem tájékoztatták, a kiadás körülményeiről és a kézirat Amerikába kerüléséről adataink nincsenek.⁹

Varga Zsigmond portréja csonka, és munkássága megérthetetlen lenne, ha nem szentelnénk külön figyelmet élete utolsó másfél évtizedének, amit távolról sem túlzás megrázónak, tragédiáktól terheltnek nevezni. Betegsége folyamatosan hatalmasodott el rajta, lassan bénultak le tagjai, végül már beszélni is képtelen volt. Írott dokumentumokban nem találjuk nyomát, de a szájhagyomány útján máig élő történet alapján, amikor beszélni már nem tudott, és csak egyik karja mozgott valamennyire, egy ujjal gépelve még mindig dolgozott. Ezért kényszerült nyugdíjba 58 évesen. A második világháború borzalmait családjában élte meg, annak legnagyobb csapásaival együtt. Fia, ifjabb Varga Zsigmond náci koncentrációs táborban halt mártírhálált; letartóztatásának és elhurcolásának közvetlen kiváltó oka hitvalló igehirdetése volt.¹⁰ Emlékét ma a Kollégium főlépcsőházában dombormű őrzi. Pákozdy László Márton okkal nevezte őt vértanúnak és a magyar újszövetség tudomány egyik legnagyobb fiatal tehetségének.¹¹ Az ötvenes években a csapások nem szűntek meg. A Nagykönyvtár kéziratárában őrzött hagyatékban ránk maradt néhány dokumentum, főleg családi levél. Ma is felkavaró ezek

8 *Az őskeresztyénség világa, élete és hőskora*, Debrecen, 1994 (A Debreceni Református Theológiai Akadémia Bibliai Theológiai és Vallástörténeti Tanulmányi Füzetei, 3).

9 Varga Zsigmond sumer és ural-altáji kérdést vizsgáló munkái fellelhetők a kollégiumi Nagykönyvtárban. Korai írásai között éppúgy felbukkannak idevágó tanulmányok, mint kései művei között. [A sumír kérdés mai állása és problémái, Erdélyi Múzeum, 1913, 229–248., 273–356., 381–411., Új adatok az ural-altáji népek ősvallásához, ProtSz 27 (1915)/3–4, 191–207., Sumír (babyloni) örökség az ural-altáji népek vallási életében, ThSz 1 (1925)/1, 23–60., (1925)/2, 137–153., (1925)/4, 310–364. Ötven év távlatából, Debrecen, 1942. Végül a fentebb hivatkozott mű: *Az ősmagyar mitológia sumír és ural-altáji öröksége*, Hídfő Baráti Kör, San Francisco, 1956. A kollégium Nagykönyvtárban fellelhető az eredeti kézirat fénymásolata.] Ahogy jelen tanulmányunk elején is jeleztük, ez a terület Varga Zsigmond életművének vitatott relevanciájú része.

10 Varga Zsigmond: *A Krisztus szolgálatában megdicsőült ifj. Dr. Varga Zsigmond okleveles lelkész emlékezete*, Debrecen, 1949. Ifj. Varga Zsigmond halálának 60. évfordulója alkalmából a 2004/05-ös tanévet a DRHE ifj. dr. Varga Zsigmond emlékévknek nyilvánította, a fiatal tudós írásaiból kötet is megjelent ez alkalommal: Fekete Károly (szerk.): *Ifj. Varga Zsigmond: Non videri, sed esse. Válogatott írások*, Debrecen, 2005.

11 Pákozdy László Márton: Varga Zsigmond 70 éves, *Az Út* 9 (1956)/10, 4.

olvasása, részben a kor kegyetlen viszonyai miatt, részben pedig azért, mert a tudós teológus hitét érezhetjük meg soraiban. Lányának írja:

„Krónikaszerűleg írom le az utolsó napok eseményeit, úgy amint ránk zudultak. A Szabad Nép febr. 19. sz. hozta az Elnöki Tanács „egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről” sz. rendelkezést. Azonnal láttam, hogy ez reánk is vonatkozik. Mivel 3 napos bej. idő volt előírva, bejelentettem a Komlóssy út 50 sz. házunkat. Másnap már jött is a hivatalos bizottság, és átvette a házat. [a ház egy részének ingóságaival együtt] Még fel sem ocsudtunk e szomorú meglepetésből, amikor febr. 23-án megjött a hiv. értesítés, hogy 1952. márc. 1.-től a nyugdíjam megszűnt. Folyósítását megszüntették. [...] Természetesen fellebbeztünk. Ugyhogy [...] a legsúlyosabb megpróbáltatásoknak nézünk el. Sem szántóföld, sem ház, sem nyugdíj nincs. Így állunk. Már semmi értékem nincs, amit pénzzé tudnék tenni, de vigasztalódom Ézs. 40,27 kkv. Lk 9,58 szavaival és a 90. zsoltár örök igaz tartalmával. [...] hívő lélekkel viseljük a ránk szakadt súlyos pörölycsapásokat és senkit sem okolunk érte, és semmit sem zúgolódunk. Legföljebb önmagunkat hibáztatjuk, kik az égi örök kincsek helyett nyomorult földi eszközökbe vetettük reményeinket. [...] Milyen kegyelmes volt az Uristen bátyádhoz, hogy ő mindezeket nem élte meg. Megszakadt volna a szíve szegénykének! ...” (1952. 02. 24.)

A következő hónapok levelezéseit természetesen folyamatosan meghatározza a nyugdíj megvonásának kérdése, az államosítási veszteségről az elérhető dokumentumok többet nem szólnak.

A teológiai tanárok közössége 1956-ban, 70. születésnapja alkalmából köszöntötte a testileg összetört tudóst. A február 18-ai tanácsülés 176. szám alatt tárgyalta meg Pákozdy László Márton előterjesztését, ami tulajdonképp egy köszöntő-méltató üzenet, majd határozatilag úgy rendelkeztek, hogy a jegyzőkönyv kivonatot megküldik az ünnepeltnek; aki március 19-én kelt levelében köszönte meg a jókívánásokat. Az *Út* című lap is közölte Pákozdy méltató cikkét, melyből kiemelkedik a gondolat, hogy Varga Zsigmond a kar „*irodalmilag legtöbb tudományos munkát alkotott tagja volt.*”¹² Néhány héttel később Varga Zsigmond már nem élt. Április 18-án hunyt el, temetésére április 20-án került sor. A Teológiai Akadémia tanári kara rendkívüli ülésen vett búcsút kartársától, április 19-én. A jegyzőkönyv azonban, igazi kordokumentumként arról is tanúskodik, hogy a temetésen a kart egyedül d. dr. Kállay Kálmán képviselte – minden más oktatónak épp a temetés idején az Ökumenikus Tanács kibővített ülésén kellett részt vennie Budapesten. Mellékesnek tűnő körülmény, de megjegyezzük, hogy ezen az ülésen egyébként Péter János püspök kínai útjáról és a Béke Világtanács stockholmi üléséről hallgattak meg előadást a kar tagjai, ahogy erről szintén a kari tanácsi jegyzőkönyv tanúskodik (286. szám).

Végezetül fel kell tennünk a kérdést: milyen adósságunk van Varga Zsigmond professzor hagyatékát illetően? Emlékének talán legméltóbb megőrzője az, hogy a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Bibliai teológiai és vallás-

12 Uo.

történeti Tanszékén napjainkban az általa megfogalmazott alapelvek szerint folyik a vallástörténet kurzus előadása. De fentebb az adósság kérdését vetettük fel. Meg kell állapítani, hogy a trilógia harmadik kötetének egy jelentős része több mint egy fél évszázada kiadatlanul hever – eközben az *Általános vallástörténet* és a *Bibliai vallástörténet* kötetei már a Kollégiumban is gyakorlatilag hozzáférhetetlenek, a Nagykönyvtár védett állományában akad még pár példány, de a teológiai szakkönyvtárból Varga Zsigmond művei szinte teljes egészében eltűntek. Talán egyszer sor kerülhet az életmű ismételt áttekintésére és leginkább maradandó részeinek átgondolt kiadására.

Válogatott írásai

- Sumír (babyloni) örökség az ural-altaji népek vallási életében, ThSz 1 (1925)/1, 23–60., (1925)/2, 137–153., (1925)/4, 310–364.
- Általános vallástörténet: I. Bevezetés a vallástörténetbe, II. A vallásos élet jelenségvilágának átnézete, III. A vallás történeti élete, Debrecen, 1932. 2 kötet. A debreceni Református Főiskola nagykönyvtára írásban és képben, Debrecen, 1934.
- Bibliai vallástörténet: I. Bevezetés a bibliai vallástörténetbe II. Az ószövetségi vallás története, Debrecen, 1938.
- Ötezer év távlatából: I. A sumir nyelvita története II. Sumir nyelvtan III. Sumir-Ural-altaji ősrökonság, Debrecen, 1942.
- A kollégiumi Nagykönyvtár és a vele kapcsolatos múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége, Debrecen, 1945 (A Debreceni Református Kollégium története, 4).
- A Krisztus szolgálatában megdicsőült ifj. Dr. Varga Zsigmond okleveles lelkész emlékezete, Debrecen, 1949.
- Az őskeresztyénség világa, élete és hőskora, Debrecen, 1994 (A DRTA Bibliai Theológiai és Vallástörténeti Tanszékének tanulmányi füzetei, 3).
- Varga Zsigmond nyomtatásban megjelent műveinek jegyzékét lásd: Baráth Béla Levente: Varga Zsigmond teológiaprofesszor, a Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1932/33. évi Rector Magnificusa, Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények 9 (2018)/1, 3–22.